

משתלם לצאת לטבע

רכשו עכשיו מינוי וטיילו חינוך
כל השנה בשמורות הטבע
ובגנים הלאומיים

אתרים נוספים בקרבת מקום:

www.parks.org.il | *3639 | f

גן לאומי עין חמד, טל' 02-5342741

הנחיות התנהגות ובטיחות למבקרים בגן לאומי עין חמד

ברוכים הבאים,

בגן הלאומי עולם עשיר ומגוון של בעלי-חיים וצמחייה, תופעות גאולוגיות ואתרי עתיקות.

להנאתכם, הוכשרו חניונים לרכב, שולחנות לפיקניק, מתקנים למצלה (מנגל) ופחי אשפה.

אנא הקפידו על הכללים האלה:

■ אין לפגוע בחי, בצומח ובדומם!

■ הבערת אש אסורה!

■ השימוש במצלה (מנגל) מותר רק במקומות המיועדים לכך: יש להקפיד לכבות את הגחלים ולפנותם למיכלים המיועדים לכך!

■ שמרו על הניקיון ורכזו הפסולת בפחי-האשפה!

■ אין לטפס על קירות מבנים עתיקים, טרסות ועצים!

■ הרחצה במי הנחל אסורה! אין לשתות ממי הנחל! לרשותכם מוצבות ברחבי הגן ברזיות עם מים ראויים לשתיה.

■ היזהרו מהחלקה באזורים הסמוכים למים!

הקפדה על קיום כללים אלה תבטיח את הנאתכם ואת שלומכם.

ניתן להזמין סיורים מודרכים לקבוצות.

ניתן לערוך אירועים חגיגיים.

פרטים בגן הלאומי עין חמד

טל': 02-5342741 פקס: 02-5795274

כתיבה: רשות הטבע והגנים **עריכה לשונית:** נועה מוטר
איור מפה: דקלה קרישפין **הפקת מפה:** יובל ארטמן
צילומים: צביקה צוק; ארכיון צילומים - רשות הטבע והגנים
הפקה: עדי גרינבאום
©הוצאת רשות הטבע והגנים

הצלבנים ואקווה-בלה

בשנת 1095 נפל דבר באירופה. האפיפיור אורבאן השני נשא נאום שבו תיאר את סבלות הנוצרים במזרח מיד התורכים הסלג'וקים, ואת הסכנה שנשקפה לממלכה הביזנטית מידם. הוא תיאר בהרחבה את חילול המקומות הקדושים לנצרות בארץ-ישראל, ובמיוחד את חילול קברו של ישו בירושלים. למעשה ביקש אורבאן השני להשתלט על קונסטנטינופוליס (איסטנבול של היום), בירת הכנסייה הביזנטית, ולצרף אותה לכנסייה הקתולית. מי שיצטרף למסע, הבטיח האפיפיור, יזכה למלכות שמים.

דבריו של אורבאן השני לא נפלו על אוזניים ערלות. רעיון כיבוש ארץ הקודש מידי המוסלמים עורר התלהבות בקרב המוני העם, וכבר בשנת 1096 יצא מסע הצלב הראשון מזרחה. שלוש שנים אחר-כך כבשו הצלבנים את ארץ-ישראל. ירושלים נכבשה לאחר מצור בן חמישה שבועות.

הצלבנים החזיקו מעמד בארץ-ישראל במשך כמאתיים שנים. הם הקימו בארץ מבצרים בנקודות אסטרטגיות, ובאמצעותם חלשו על הארץ מבחינה צבאית. למבנים המבוצרים היו שימושים שונים: מנזרים, בתי-חולים, בתי-מלון לעולי הרגל לירושלים, ואולי אף מקומות מרגוע לבכירי השלטון הצלבני בארץ.

חלק מהמבצרים חלשו על מקומות חקלאיים. ידוע שהצלבנים הפעילו בארץ מערכת כלכלית פיאודלית, כמו זו שהייתה נהוגה במערב אירופה. שטחי הקרקע שנכבשו חולקו למשפחות האצולה. האצילים נהגו לבנות בשטחיהם מבנים מבוצרים. תושבי הסביבה התפרנסו מעבודות חקלאיות אצל משפחות האצולה.

המבנה הצלבני באקווה-בלה זכה לתיעוד מועט בלבד. הוא נזכר בתעודות מהשנים 1163-1169 ובהן הוצעו למלך הונגרי הכנסותיהם של מבצרים אחדים באזור, כדי לתמוך בהוצאות הכרוכות בעלייתו לרגל לירושלים. העסקה לא יצאה אל הפועל משום שבסופו של דבר המלך לא ביקר בארץ.

החווה הצלבנית המבוצרת

שורק, ליד בית-שמש. גן לאומי עין חמד משתרע על שתי גדותיו של קטע מנחל כיסלון, שאורכו כ-600 מטרים. קטע זה אינו ארוך, אך הוא, אולי, היפה ביותר בנחל, ובוודאי העשיר ביותר במים.

ריבוי המעיינות באזור עין חמד, חלקם גלויים וחלקם נסתרים, הוא תוצאה של המסלע שנחשף בקטע זה של הנחל. בסביבות עין חמד נחשפת "תצורת שורק" - המאופיינת בחילופין של סלעי דולומיט קשה, בעל גוון צהבהב, עם שכבות של סלעי חוואר רכות. תצורת סלע זו, שעוביה כ-180 מטרים, נחשפת במקומות רבים בהרי ירושלים והיא שיוצרת את נוף המדרגות המפורסם, שבו מצויות רוב הטרסות החקלאיות. מעל לשכבה זו נמצאת תצורת סלע צעירה יותר (תצורת כיסלון) הבנויה מסלעי דולומיט קשים ואפורים, שיוצרים מצוקים.

שביל נגיש בינות עצי הדולב

אחת מתכונות סלע החוואר הוא אטימות למים. כאשר יורד גשם בהרי ירושלים, מחלחלים חלק מהמים לתוך הקרקע. המים חוזרים דרך שכבת סלעי הדולומיט ועוצרים בשכבות החוואר האטומות. עתה זורמים המים בתת-הקרקע על גבי שכבת החוואר שבה נתקלו, עד שהם פורצים החוצה דרך סדק באדמה או בסלע. למעיינות מסוג זה קוראים מעיינות שכבה.

המעיינות בהרי יהודה אינם שופעים מים רבים, והנביעות בעין חמד אינן יוצאות דופן בעניין זה. הסיבה לכך היא האופי המבותר של הרי ירושלים, שבנינו המעיינות הנובעים בגיאיות הם תוצאה של מי גשם שנאספו בשטחים מצומצמים. כדי להגביר את השפיעה נהגו תושבי הרי ירושלים לחצוב נקבות ולחשוף עוד את השכבות נושאות המים. מקור המים בעין חמד הוא סדרה של נביעות קטנות, המצטרפות לפלג המרכזי.

ברוכים הבאים לגן לאומי עין חמד

גן לאומי עין חמד שוכן בגיא ירוק, הנחבא בהרי ירושלים. בעמק הנחמד הזה נובעים מעיינות אחדים, שיוצרים פלג הזורם כל ימות השנה. הצלבנים בנו כאן חווה מבוצרת, שהשתמרה בצורה מרשימה. בזכות יופיו של המקום, כינו אותו הצלבנים אקווה-בלה (המים היפים), וכך נקרא המעיין העיקרי. הערבים המקומיים שמרו על צליל השם עוד שנים רבות אחר-כך, וכינו את המקום בשם ח'ירבת איקבלה.

רשות הטבע והגנים טיפחה את המקום, הסדירה את זרימת המים לאורך הערוץ, והתקינה שולחנות לפיקניק בצל העצים, מדשאות רחבות ידיים, מתקני שירותים וברזיות. כך הפך העמק הנחבא הזה לפינת חמד.

כביש הגישה לעין חמד יוצא מהכביש הראשי תל-אביב-ירושלים (כביש מס' 1), במחלף עין חמד, מול קיבוץ קריית-ענבים ואבו-גוש - כעשרה קילומטרים ממערב לירושלים.

הרים ומים

הרי ירושלים מאופיינים בשלוחות ארוכות, דמויות אצבעות, המשתפלות כלפי מערב. בין השלוחות מפרידים ערוצי נחלים עמוקים. אחד הנחלים האלה הוא נחל כיסלון - ערוץ גדול המתחיל את דרכו מההרים שבאזור בית-סוריק ומבשרת-ירושלים. הנחל עובר דרך עין חמד ונשפך אל נחל

ערוץ הנחל

מתעודות שונות שהגיעו לידיהם של היסטוריונים, מסיקים שהמבצר באקווה-בלה, על אדמותיו החקלאיות, היה שייך באותם ימים למסדר האבירים ההוספיטלרים. שם המסדר נגזר מהתפקיד שקיבלו על עצמם האבירים, להקים בתי מחסה (הוספיס) לעולי הרגל לארץ-ישראל. אנשי המסדר הקימו יותר מ-50 מבצרים בארץ-ישראל ובסוריה. התושבים הערביים כינו את המקום דיר אל-בנאת (מנזר הנשים), כנראה בגלל מסורת מקומית.

החוקר דניס פרינגל ערך במקום סקר מדוקדק (1986). על-פי הממצא האדריכלי הסיק פרינגל שהמבנה המבוצר באקווה-בלה נבנה בתקופת המלך פולק מאנז', בשנים 1140-1160, בתקופה שבה נבנו המבצרים השכנים בלמונט (צובה) ואמאוס (לטרון). נראה כי המבנה שימש כחוזה חקלאית, אך פרינגל מעלה השערה מעניינת: שהמקום שימש בית-הבראה לחולי המסדר ומקום נופש לאביריו.

צומח

במדרון המזרחי של גיא עין חמד נותרה חלקה טבעית של החורש הים-תיכוני, שכיסה בעבר את כל הרי ירושלים. הנציג הבולט ביותר הוא האלון המצוי, המלווה באשחר ארצישראלי - שיח גדול בעל קצות ענפים קוצניים. בחלקה זו מרובים מטפסי החורש, במיוחד הקיסוסית הקוצנית, הניכרת בגבעול דק, בעלים דמויי לב ובפירות כדוריים אדומים. סמוך למבנה המבוצר נמצא כרם זיתים, ובו כמה עצים קשישים ומרשימים במיוחד.

רשות הטבע והגנים נטעה והוסיפה מיני עצים נוספים - עצים הגדלים בר במקומות אחרים ועצי בוסתן. הבולט בין העצים הוא הדולב המזרחי - עץ גדול, נשיר חורף, בעל עלים דמויי כף יד, הצומח בר בפלגים בצפון הארץ. כן נשתלו בגן עצים נוספים, ביניהם אורן ירושלים, חרוב מצוי, אלה ארצישראלית, תאנה ושקד.

עץ תאנה

טיול בגן הלאומי

ממגרש החניה נרד דרך השביל הנגיש לערוץ הנחל, ונמשיך לבריכה טבעית שנסכרה בקיר מלאכותי נמוך. כאן מקום הנביעה העליונה. המים פורצים מסדק בסלע, בצדה העליון של הבריכה.

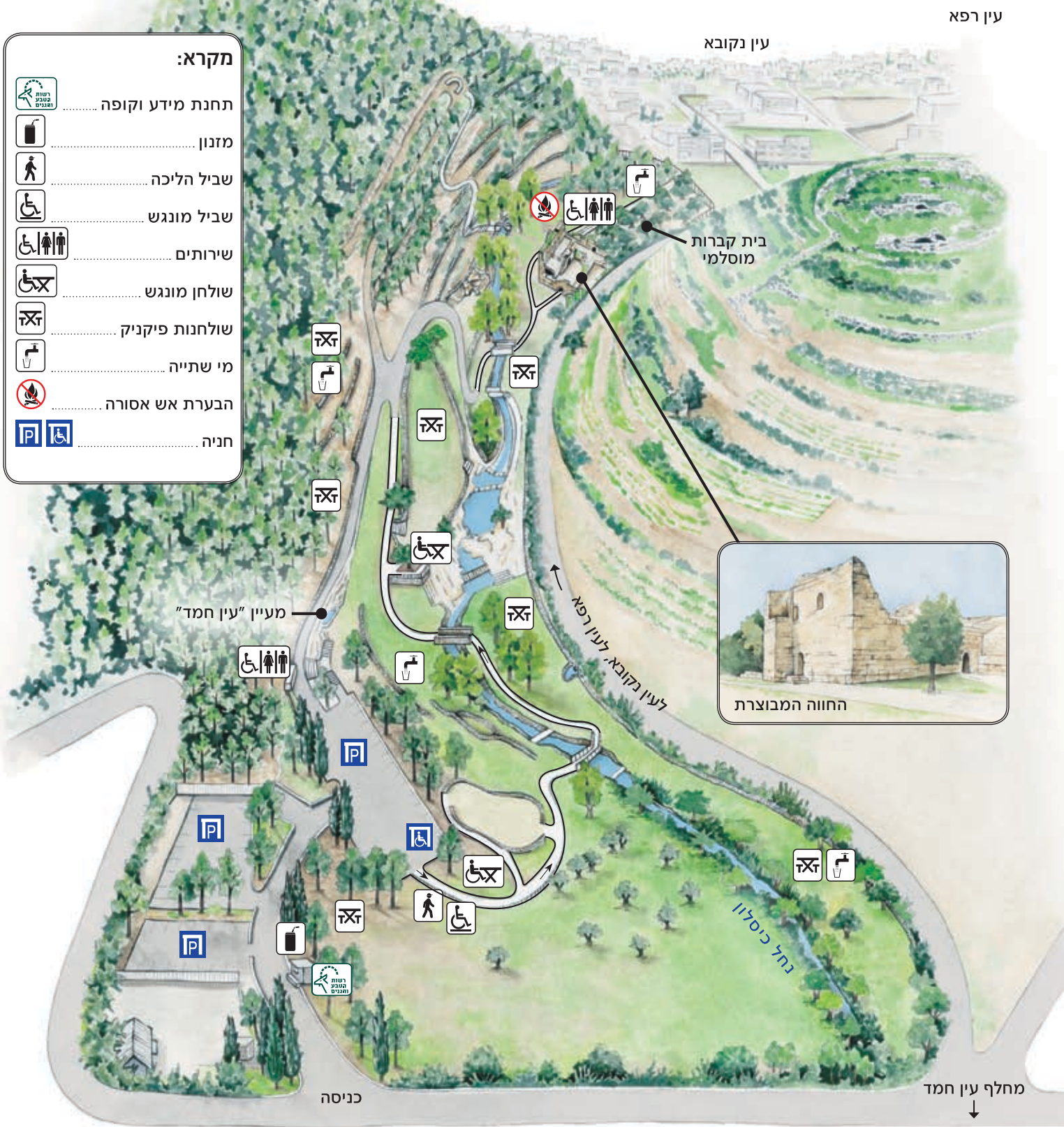
נמשיך במורד הנחל, בגדה השמאלית. מצד שמאל נבחין במצוק, שלמרגלותיו בנוי קיר נמוך. מעבר לקיר נובע מעיין "עין חמד", שמימיו נקווים לבריכה קטנה. למי המעיין ייחסו התושבים בסביבה תכונות מופלאות, כמו הגברת האון הגברי וסגולה ללידת בנים זכרים. יהודים נהגו להשתמש במי המעיין לאפיית מצה שמורה בחג הפסח, ויהודי ירושלים מקיימים את מנהג ה"תשליך" שם לפני יום הכיפורים.

מי המעיין זורמים בצינורות תת-קרקעיים הנשפכים באמצעות ארבעה משפכים אל בריכה נוספת בנחל - הבריכה הגדולה. בבריכה זו, שגם היא תוצר של סכר קטן, קיימת נביעה נוספת. נעבור לגדה הימנית של הנחל ונצעד לעבר בוסתן הזיתים שלידו מתנוסס המבנה הצלבני המבוצר.

המבצר הוא מבנה מלבני גדול (72x63 מ') בעל שתי קומות. עובי קירותיו כשני מטרים. השביל מוליך לפתח הצפוני המקושת, שמאחוריו נמצאת החצר המרכזית. רצפת האבן היא סלע היסוד, וכך גם חלק מהקירות והספסל הצמוד לקיר. מימין ומשמאל נמצאים אולמות מקומרים. המבקר חד העין יוכל לראות על אבני המבצר ובעיקר על קשתותיו סימנים, שחלקם חוזרים על עצמם. אלו אינם סימני גרפיטי עכשוויים אלא, ככל הנראה, תווי סתתים. לכל סתת אבנים היה סימן מיוחד כדי להבחין בין האבנים שייצר הוא עצמו, לבין אבנים של סתתים אחרים, והדבר היה חשוב לצורך ההתחשבות הכספית עם מזמיני העבודה.

גרם המדרגות מוליך מהחצר לקומה השנייה, ההרוסה בחלקה. ניתן להבחין בקמרונות המקושתים, שתמכו בתקרה שקרסה. מעל לפינה הצפונית-מערבית השתמר בחלקו מגדל פינה ובו חרכי ירי. מהמגדל ניתן היה לצפות אל תל-צובה, שבו שכן המבצר הצלבני בלמונט, שמבצר אקווה-בלה היה נתון תחת חסותו.

עין רפא

חלקו הדרומי של המבצר גובל בבית-קברות מוסלמי עתיק (הכניסה אליו אסורה למבקרים בגן הלאומי), המשרת גם כיום את שני הכפרים הערביים הסמוכים, עין-רפא ועין-נקובא. אפשר להבחין במצבת הקבורה של שיח' עבדאללה, המוצבת מתחת לעץ זית גדול. תושבי הכפרים נוהגים להתפלל על קברו. בזכותו של קבר השיח' התקדשו עצי האלון המצוי שבסביבתו. אחדים מהם עולים בגובהם על 15 מטרים, והם הגבוהים שבאלונים המצויים שבהרי יהודה. השטח שבו צומחים האלונים הוכרז כשמורת טבע.

אפשר לשוב לנקודת המוצא כפי שבאנו, אך מי שרוצה לגנון, ישוב מעט במעלה הנחל, ומול מבנה השירותים יחצה את האפיק על גבי גשרון.

שביל מדרגות נאה עולה לדרך עפר. חוצים את דרך העפר, פונים ימינה ומיד שוב שמאלה. אנו בלב חורש ים-תיכוני נחמד. הדרך מתעקלת ימינה, לצד שדרת אורנים, ועולה לנקודת תצפית המשקיפה על עין-נקובא ועין-רפא, אבו-גוש, קריית-ענבים, תל-צובה והמבצר של עין חמד. מכאן נשוב לרחבת החניה, נקודת המוצא של הסיור.

בוסתן הזיתים

חצבים בפריחה

נמשיך מהמבצר דרך האולם המזרחי, שבו נותרו חלקי בית-בד, וניתן לראות את השקע בקיר ממנו יצא הבד (קורת עץ עבה). פתח היציאה מאולם זה הולך אל ערוץ הנחל.

בית הבד